

dr hab. Agnieszka Szudarek, prof. US
Instytut Historyczny
Uniwersytet Szczeciński

Szczecin, dn. 26 sierpnia 2023 r.

Recenzja pracy doktorskiej Żanety Marszałek-Trzebińskiej pt.: *Sytuacja społeczna kobiet na wsi kaliskiej w latach 1918-1939* napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Zenona Jasińskiego i promotora pomocniczego dr. hab., prof. UO Antoniego Maziarza, Opole 2023, ss. 369.

Problematyka badawcza, temat i cel rozprawy

Prace z zakresu historii kobiet na trwałe zagościły już w polskiej historiografii. To co jeszcze trzydzieści lat temu uważane było za nowatorskie, dziś stanowi istotę klasycznego podejścia do problematyki kobiecej, która pod względem metodologicznym ewaluowała w kierunku badań na płcią kulturową absorbując nowe podejścia wypracowywane w zachodnioeuropejskim dyskursie naukowym. Dyskurs ten obfituje w ostatnich latach w kolejne tzw. zwroty proponujące nowe perspektywy analityczne, paradygmaty badawcze, czy wprowadzające do warsztatu badawczego nowe źródła historyczne. W ostatnim czasie do żywo dyskutowanych w Polsce należy tzw. zwrot ludowy, nawiązujący do sięgającej przełomu lat 60. i 70. XX wieku *history from below* mający na celu spojrzenie na proces dziejowy z perspektywy zwykłych ludzi, często pozbawionych praw, biednych, znajdujących się na marginesach hierarchii społecznych, wykluczonych. Do takich należały kobiety z najniższych warstw ludności wiejskiej, które w nowatorskim, „oddolnym” i popularyzującym ujęciu ukazane zostały w wydanej w ostatnich miesiącach pracy zatytułowanej „Chłopki. Opowieść o naszych babkach” Joanny Kuciel-Frydryszak (Warszawa 2023). Na przecięciu tych dwóch nurtów należy ulokować także problematykę podjętą przez mgr Żanetę Marszałek-Trzebińską, która w swojej dysertacji zajęła się zbadaniem sytuacji społecznej kobiet na wsi kaliskiej w latach 1918-1939. Podejście zaproponowane przez Doktorantkę jest jednak przykładem klasycznego warsztatu historycznego stanowiąc przykład tzw. badań podstawowych, które mogą stanowić inspirację do dalszych, bardziej zróżnicowanych metodologicznie ujęć tego zagadnienia.

Punktem wyjścia podjętych badań jest teza, iż nadanie praw wyborczych kobietom w grudniu 1918 r. zapoczątkowało zmiany w ich sytuacji społecznej, co doprowadziło do ukształtowania się nowego modelu kobiety i wizji jej zadań. Doktorantka postawiła sobie za cel zbadanie, czy zmiany te miały przełożenie na sytuację społeczną kobiet z rodzin chłopskich. Swoją uwagę badawczą skoncentrowała na powiecie kaliskim, jako przykładzie jednostki

administracyjnej o charakterze agrarnym, co jest szczególnie istotne z uwagi na rolniczy charakter odrodzonej Rzeczypospolitej i dużą koncentrację ludności na obszarach wiejskich. Kwestia ta na wskazanym terytorium nie była dotąd przedmiotem badań, w związku z tym podjęty temat należy uznać za zasadny, sformułowany oryginalnie i trafnie. Przyjęte cezury chronologiczne rozprawy także nie budzą żadnych wątpliwości.

Wskazana problematyka należy do ważnych zagadnień związanych z przemianami modernizacyjnymi i świadomościowymi w okresie międzywojennym. Uzupełnia dotychczasowy stan wiedzy o „perspektywę kaliską” wpisując się zarówno w badania nad historią regionu, ale także dziejami kobiet, studiami nad mentalnością i przemianami społeczno-gospodarczymi. Doktorantka podejmując to trudne zagadnienie wykazała się umiejętnością łączenia wymienionych obszarów oraz dociekliwością analityczną i interpretacyjną, a także umiejętnością wskazywania właściwych kontekstów niezbędnych do realizacji podjętego oryginalnego celu badawczego.

W sumie dysertacja wskazuje, że Autorka opanowała wiedzę w zakresie badanej problematyki oraz umiejętność udziału w dyskursie naukowym i prezentowania wyników swoich analiz źródłowych. Nie oznacza to jednak, że ustrzegła się niedociągnięć i potknięć, które zostaną zasygnalizowane w dalszej części recenzji.

Konstrukcja pracy

Konstrukcja pracy jest konsekwencją przyjętego celu badań, a więc poznania sytuacji społecznej kobiet wiejskich w powiecie kaliskim w latach 1918-1939 oraz ustalenia zjawisk i procesów, które prowadziły do zmian ich dotychczasowych postaw, zadań i ról. Wymusza to szeroką kontekstualizację i ujęcie szeregu wątków, także z szerokiej ogólnokrajowej perspektywy oraz dostrzeżenie uwarunkowań sięgających chronologicznie aż do wieku XIX. Rozprawa mgr Żanety Marszałek-Trzebińskiej składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, streszczenia, bibliografii, spisu tabel, spisu ilustracji, aneksów oraz wykazu skrótów załączonego na początku pracy. Rozdziały zostały wyodrębnione na podstawie kryterium rzeczowego i zamykają się zasadniczo w przyjętych ramach czasowych badań, tj. latach 1918-1939. Wyjątek stanowią rozdziały I i II, które mają charakter wprowadzający i cofają się do czasów zaborów. Każda z części pracy kończy się wnioskami. Ujęty w ten sposób układ treści należy uznać za logiczny i właściwy dla podjętych badań. Część merytoryczną pracy zamyka streszczenie w języku polskim i angielskim. Całość wieńczy bibliografia, skonstruowana wg klasycznego układu wyróżniającego: źródła archiwalne, drukowane wraz z podgrupami oraz opracowania i netografia wydzielona jako osobna grupa publikacji. Ostatnie strony to spis tabel i ilustracji oraz aneks, a w nim zestawienie prasy kobiecej wydawanej w

latach 1918-1939 według profilu czasopisma, wykaz szkół powszechnych powiatu kaliskiego na rok 1920 oraz cztery fotokopie dokumentów powiązanych z tematem badań. Struktura rozprawy zawiera więc wszystkie wymagane części i nie budzi żadnych wątpliwości. Komentarza wymaga jednak wyodrębnienie netografii. W przypadku publikacji internetowych praktykowane jest bowiem integrowanie ich - w zależności od charakteru - albo ze źródłami, albo z opracowaniami, wychodząc z założenia, że wyróżnia je tylko nośnik treści, a nie forma. Druga uwaga dotyczy aneksu, gdyż zawarte w nim dokumenty i ilustracje nie funkcjonują w treści rozprawy, co stawia pod znakiem zapytania celowość ich dołączenia.

Podstawa źródłowa, literatura i metodologia

Dążąc do zrealizowania postawionego sobie celu badawczego Doktorantka przeprowadziła rozległą kwerendę w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwach Państwowych w Kaliszu, w Łodzi, w Poznaniu oraz w Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego. Wykorzystała kroniki szkół działających w kilku miejscowościach powiatu kaliskiego, a także zbiory prywatne, w tym i własne, zawierające zarówno źródła dokumentowe, jak i narracyjne w postaci wspomnień i spisanych relacji ustnych kobiet wiejskich, mieszkank powiatu. Zgromadziła wiążące się z tematem akty prawne i inne materiały drukowane z badanego okresu, w tym statystki oraz wspomnienia, wykorzystwała także 32 tytuły prasowe wydawane w okresie międzywojennym, jak i obszerną literaturę przedmiotu. Zebrane źródła należy uznać za odpowiednie do podjętego tematu. Nasuwa się jednak pytanie dlaczego Autorka nie skomentowała pominięcia przechowywanego w Archiwum Akt Nowych zespołu zawierającego wspomnienia kobiet wiejskich nadesłane na ogłoszony w 1970 roku konkurs oraz braku szerszych odwołań do ogólnopolskich czasopism dedykowanych chłopkom, które wymieniła w aneksie? Z treści pracy wynika bowiem, że przedmiotem pogłębionej kwerendy były właściwie tylko czasopisma lokalne. Należy także zaznaczyć, iż we *Wstępie* odczuwalny jest brak szerszego omówienia relacji i wspomnień mieszkank powiatu, które były analizowane przez Autorkę. Nie wiemy nic o tym kim były respondentki, w jakich okoliczności spisywały wspomnienia i kiedy, czy relacje były związane z wywiadem narracyjnym, czy może opierały kwestionariuszu pytań. Kwestie te mają przecież kluczowe znaczenie w procesie interpretacji, który w tym przypadku wymaga podejścia właściwego dla *oral history*. Uchybienie to wpisuje się w pewne niedociągnięcia metodologiczne rozprawy. Należy bowiem zauważyć, że Autorka nie wymieniła wszystkich zastosowanych metod badawczych np. opisowej, czy analizy porównawczej. W narracji widoczny jest także niewyartykułowany we *Wstępie* paradygmat emancypacyjny i modernizacyjny. Uwagi metodologiczne nie obejmują także wyjaśnienia podstawowych dla

Doktorantki kategorii analitycznych, które co prawda są zdefiniowane, ale w zasadniczej części pracy. Mam tu na myśli kategorię „kobieta wiejska” wyjaśnioną dopiero na stronie 77 oraz ujęte w ostatnim rozdziale definicje „kultury ludowej”, „kapitału społecznego”, czy „roli społecznej”. Komentarza wymaga także zawarta we *Wstępie* definicja „sytuacji społecznej”. Doktorantka wskazuje, że przyjmuje ją za Stanisławem Miką, ale wyjaśnienie to pozostawia niedosyt związany z brakiem doszczegółowienia merytorycznego, które pozwoliłyby czytelnikowi jednoznacznie stwierdzić co jest przedmiotem dociekań. Kończąc uwagi dotyczące terminologii kilka słów poświęcić trzeba także tytułowemu „kobietom na wsi”. Według Autorki obiektem badań są przedstawicielki najniższych warstw ludności wiejskiej, utrzymujące się z „dochodów z ziemi”. Wyjaśnienie to trudno jednak uznać za wystarczające, bowiem nie wiadomo czy w tej kategorii będą też ujmowane bogate włościanki, żony/matki/córki dzierżawców majątków, które przecież nie były lokowane w najniższych warstwach ludności wiejskiej. Taka definicja zasadniczo wyklucza także kobiety pracujące w majątkach dworskich, np. służbę dworską, żony fernali, czy rzemieślników wiejskich jako wykonujących zajęcia nierolnicze. Z drugiej strony w narracji nie brakuje sformułowań, z których wynika, że kobiety wiejskie to także mieszkające na obszarach wiejskich powiatu inteligentki, czy ziemianki. Na podstawie zamieszczonych na kartach rozprawy dodatkowych wyjaśnień można jednak przyjąć, iż obiektem analiz są kobiety wiejskie pracujące fizycznie na swoje utrzymanie i w tym kontekście przypisane do najniższych warstw ludności wiejskiej zamieszkałej w powiecie. Ten brak precyzji jest pochodną jeszcze jednego mankamentu dysertacji, mianowicie braku omówienia stratyfikacji ludności wiejskiej, chociażby z perspektywy ustaleń poczynionych na temat przez Janusza Żarnowskiego. Ludność chłopska była bowiem w okresie międzywojennym zróżnicowana wewnątrz. Dzieliła się na trzy podstawowe grupy. Większość stanowili właściciele lub dzierżawcy gospodarstw rolnych i ich rodziny, zdecydowanie mniej liczna była grupa robotników rolnych, nieliczni zaś mieszkańcy wsi zostali zaliczeni przez J. Żarnowskiego do grupy pracowników umysłowych. Wśród właścicieli gospodarstw przeważali małorolni chłopi, którzy nie mogli utrzymać się z własnego gospodarstwa i stopą życiową niewiele różnili się od biedoty wiejskiej. Niejednorodna była także grupa robotników rolnych, w ramach której wydzieliła się robotników folwarcznych w tym rzemieślników, służbę chłopską i wyrobników. Przynależność do wskazanych grup miała istotny wpływ pozycję i zadania związanych z nimi kobiet.

Powyższe uwagi nie kwestionują jednak zebranego i wykorzystanego materiału badawczego oraz przyjętej perspektywy metodologicznej. Mają jedynie charakter uzupełniająco-porządkujący.

Język pracy i warsztat badawczy

Doktorantka wykazała się dużą kulturą języka i umiejętnością interesującego konstruowania narracji, w której dominuje perspektywa referująco-informująca. Rozprawa pod względem stylistycznym również nie budzi uwag. Zdarzają się jednak potknięcia typu niewłaściwe zastosowanie terminu emigracja (s. 103), używanie sformułowania praca zawodowa zamiast zarobkowa (s. 104), czy zastosowanie w odniesieniu do kobiety terminu ożenek (s. 274).

Opanowane umiejętności warsztatowych także należy uznać za odpowiednie. Dziwi jedynie numeracja przypisów, która powinna być odrębna dla każdego rozdziału oraz sposób konstrukcji przypisu odsyłającego do prac już wcześniej przywoływanych. Mam tu na myśli niepotrzebne dodawanie „dz. cyt” po skróconym do pierwszych dwóch, trzech wyrazów z tytułu już cytowanej publikacji. Do uchybień edytorskich zaliczam wielokrotne (!) rozpoczynanie zdania małą literą, co pojawia się niemal na każdej karcie dysertacji, podobnie jak zdarzające się błędne przypisanie stron z cytowanych artykułów w przypisach, np. w przypisie 358, gdzie wskazane strony odsyłają nie do odnotowanej pracy Włodzimierza Mędrzeckiego, a Anny Żarnowskiej.

Omówienie i ocena treści rozprawy oraz wyników badań

We *Wstępie* Autorka wyjaśniła temat rozprawy i jej główne założenia. Starła się także doprecyzować rozumienie kluczowego dla badań pojęcia „sytuacja społeczne”. Wskazała na szereg szczegółowych pytań badawczych, które miały wpływ na strukturę pracy. W sposób przekonujący uzasadniła zakres chronologiczny tematu. Mniej uwagi poświęciła natomiast zakresowi terytorialnemu pracy wyjaśniając jedynie jak należy rozumieć pojawiające się w narracji pojęcia „powiat kaliski” i „region kaliski”. Dużo miejsca przeznaczyła na przegląd literatury, w tym dotyczącej historii kobiet okresu międzywojennego zwracając uwagę na deficyt rozważań na podjęty temat i wskazując tym samym historiograficzną przestrzeń dla swoich badań. Scharakteryzowała również bazę źródłową oraz odniosła się do kwestii metodologicznych. Tym samym uwzględniła wszystkie elementy, które powinny zostać zawarte w tej części dysertacji.

W treści rozdziałów zwraca uwagę szerokie ujęcie tematu i podejmowanie szeregu kwestii dodatkowych obrazujących zachodzące zmiany w sytuacji kobiet, ich aktywności i rolach społecznych w okresie międzywojennym. W Rozdziale I (s. 25-76) Doktorantka przedstawiła charakterystykę społeczno-gospodarczą powiatu kaliskiego. Cofając się do początku XIX wieku omówiła ustrój admiracyjny tego obszaru w okresie zaborów i po utworzeniu II RP. Następnie zajęła się stosunkami demograficznymi i narodowościowo-

wyznaniowymi w powiecie oraz odniosła się do sytuacji społeczno-gospodarczej jego mieszkańców. Podkreśliła rolniczy charakter powiatu, duże zróżnicowanie struktury mieszkańców oraz utrzymującą się tendencję do emigracji zarobkowej widoczną jeszcze przed I wojną światową. Uwzględniła także cały wachlarz organizacji działających w powiecie, w tym partie i stronnictwa polityczne. Charakter wprowadzający ma także Rozdział II (s. 77-111) poświęcony uwarunkowaniom pozycji kobiet wiejskich na ziemiach polskich. Autorka omówiła funkcjonowanie rodziny wiejskiej. Bazując na literaturze przedmiotu ukazała w sumie dość optymistyczny wizerunek kobiet wiejskich, które według Autorki w Królestwie Polskim już na przełomie XIX i XX wieku doświadczały profesjonalizacji zajęć wiejskich, uczęszczały na kursy rolnicze i działały w Kołach Gospodyń Wiejskich. Nie wiemy jednak w jakim zakresie dotyczyło to także chłopek usytuowanych na najniższych szczeblach wiejskiej hierarchii społecznej. W kolejnym podrozdziale Doktorantka omówiła kluczowe dla swoich badań role społeczne kobiet wiejskich, tj. żony, gospodyni i matki podkreślając przy tym znaczenie małżeństwa i różne uwarunkowania mające wpływ na jego zawarcie. Zwróciła uwagę na zmiany związane z kreowaniem w okresie międzywojennym wzorca nowoczesnej, wyedukowanej gospodyni, modernizującej kobiece gospodarstwo domowe. Wskazała także na podwójny charakter pracy kobiet na wsi, tj. zajmowanie się rodziną, domem i kobiecym gospodarstwem domowym oraz udział w pracach polowych. Budując narrację Autorka nie wprowadziła jednak – co już wyżej zasygnalizowano – informacji na temat hierarchii społecznej na wsi, stąd też formułując szereg generalizacji – zwłaszcza podkreślających pozytywne przemiany – niekiedy trudno stwierdzić, czy dotyczą one w równym stopniu kobiet z zamożniejszych rodzin włościańskich, małorolnych lub bezrolnych. Podobne niejasności wynikają z dość swobodnego operowania chronologią, co powoduje że czasem nie wiadomo do jakiego okresu odnieść formułowane wnioski, tj. czy przed czy po I wojnie światowej. Kolejny fragment pracy poświęcony został zasygnalizowaniu problemów wiejskich kobiet. Autorka zawarła w nim kluczowe dla pracy sformułowanie wskazujące, że mimo profesjonalizacji kobiecej pracy na wsi i zmian zachodzących w gospodarstwie rolnym, nie zmieniły się radykalnie role społeczne chłopek, które w okresie międzywojennym wciąż mocno osadzone były w tradycji (s. 89). Tym samym omówiona w kolejnym fragmencie rozdziału II praca aktywistek i inicjatywy podejmowane na rzecz kobiet wiejskich, w tym zwłaszcza Stowarzyszenia Zjednoczonych Ziemianek oraz Kół Gospodyń Wiejskich nie przynosiły oczekiwanych rezultatów. Rozdział wieńczy rozważania na temat kształtowania się pozycji kobiety wiejskiej, z których wybrzmiewa konserwatywna postawa kobiet wiejskich, deficyt edukacyjny, ale i pewne symptomy zmian widoczne w latach 30. XX wieku. Rozdział III (s.

112-170) stanowi przejście od rozważań o charakterze wprowadzającym do analiz koncentrujących się na powiecie kaliskim. Doktorantka charakteryzuje w nim aktywność polityczną i społeczną kobiet na wsi kaliskiej w latach 1918-1939 wychodząc od omówienia sytuacji po odzyskaniu niepodległości, ze szczególnym uwzględnieniem problemów społecznych występujących na obszarach wiejskich a dotyczących kobiet (kradzieże, prostytutka, włóczęgostwo). Autorka próbuje następnie odnieść się do udziału mieszkank powiatu w działalności politycznej, ale - jak można przypuszczać - deficyt informacji na ten temat powoduje, że skupia się na sytuacji w całej Rzeczypospolitej. Natomiast pewne elementy aktywności o charakterze politycznym (praca w strukturach Narodowej Organizacji Kobiet) pojawiają się w kolejnej części pracy poświęconej obecności kobiet w życiu organizacyjnym powiatu kaliskiego. W podrozdziale tym Autorka odniosła się także do pracy działaczy i działaczek społecznych na badanym obszarze oraz zaangażowanego społecznie duchowieństwa eksponując aktywność ks. Wacława Blizińskiego, proboszcza parafii w Liskowie oraz związanej z Liskowem posłanki Marii Moczydłowskiej. W rozdziale IV rozprawy (s. 171-223) Doktorantka ukazała panoramę kolejnych pól aktywności kobiet na wsi kaliskiej, tym razem kulturalno-oświatowej. Przedstawiła możliwości edukacyjne kobiet na tym obszarze poczynając od szkolnictwa powszechnego, poprzez szkolnictwo średnie oraz zawodowe, w tym rolnicze, po oświatę dla dorosłych. Wskazując problemy szkolnictwa w powiecie wymieniła m.in. trudności w egzekwowaniu obowiązku szkolnego, braki lokalowe oraz problemy ze skompletowaniem kadry nauczycielskiej. Na tym tle zarysowała udział kobiet w różnych formach edukacji szkolnej i pozaszkolnej. Podkreśliła trudności dziewcząt wiejskich w dostępie do wykształcenia. W niewielkim zakresie – być może z braku materiałów źródłowych – zajęła się kwestią edukacji córek chłopskich głównie nacisk kładąc na przedstawicielki wyższych warstw społecznych zamieszkałych w powiecie i jego stolicy. Podkreśliła także swoistą cechę chłopskiej mentalności, zgodnie z którą kształcenie córek było zbędne i odciągało je od pracy. Następne podrozdziały zostały poświęcone angażowaniu się kobiet w życie kulturalno-oświatowe społeczności wiejskiej. W części tej widoczna jest pewna – również sygnalizowana wyżej – niekonsekwencja w posługiwaniu się terminem kobieta wiejska. Według Autorki to przedstawicielka najniższych warstw społecznych, natomiast w narracji podrozdziału dotyczącego udziału kobiet wiejskich w działalności stowarzyszeń termin ten odnosi się do członkiń Narodowej Organizacji Kobiet, która miała przecież charakter inteligencki i poprzez powiązania z obozem narodowym także polityczny. Czy zatem mamy tu do czynienia z przełamaniem tego schematu, czy nieprecyzyjną narracją? W następnej części rozdziału Doktorantka omówiła działalność Kół Gospodyń Wiejskich w powiecie kaliskim. Pośród wielu

intersujących szczegółów ukazujących funkcjonowanie tych organizacji niedosyt budzi kwestia portretu zbiorowego członkiń, a dokładniej skali obecności wśród nich kobiet z rodzin chłopskich. Poza tym Autorka na początku podrozdziału jednoznacznie stwierdziła, że w powiecie działało 26 kół (s. 204), zaś nieco dalej odnotowała, że „dokładne ustalenie liczby kół nastrocza trudności” (s. 210). Rozdział kończy się fragmentem poświęconym wskazaniu liderek ruchu kobiecego w powiecie mających największy wpływ na chłopki zamieszkałe na tym terenie. Rozdział V (s. 224- 317), czyli ostatnia część dysertacji skupia się na warunkach życia kobiet wiejskich, ich codzienności, na którą próbowały wpływać zarysowane w poprzednich rozdziałach uwarunkowania natury obiektywnej, np. powszechny obowiązek szkolny, jak i uwarunkowania wynikające z działalności kobiet z wyższych warstw społecznych, aktywistów społecznych i duchowieństwa głoszących potrzebę modernizacji wsi, poprawy warunków życia, higieny oraz edukacji. Rozdział ten zatytułowany „Inne elementy kształtujące sytuację społeczną kobiet na wsi kaliskiej w latach 1918-1939” zawiera omówienie pracy kobiet we własnym gospodarstwie rolnym oraz poza nim. Autorka odnosi się także w tym miejscu do sytuacji zdrowotnej i higienicznej rodzin chłopskich przedstawiając ją w czarnych kolorach. Bieda, brud, duże zagęszczenie w często jednoizbowych chatach, skażenie wody pitnej itp. powodowały szerzenie się chorób zakaźnych i częste zgony kobiet w okresie okołoporodowym. Dużo uwagi poświęca kwestiom religijnym oraz uwarunkowaniom kulturowym mającym wpływ na życie kobiet. Trzeba jednak zaznaczyć, że w podrozdziale mającym odnosić się do zagadnień religijnych Doktorantka bardziej skupia się na rytuałach, obrzędach, przesądach i zabobonach mających wpływ na życie kobiet. W tej części rozprawy omówione zostało także oddziaływanie na chłopki wiejskich instytucji kultury typu biblioteki, czy domy ludowe. Przedostatni podrozdział poświęcony jest roli kultury ludowej w życiu i kształtowaniu pozycji kobiet na wsi. Autorka powraca tu do niektórych sygnalizowanych już wcześniej zagadnień dotyczących warunków życia na wsi, tym razem przestawiając temat „oczami świadków” tj. uwzględniając w analizach relacje i wspomnienia. Z narracji ponownie wynika, że społeczność wiejska wszelką wiedzę pochodzącą „spoza wiejskich doświadczeń” uważała za zbyteczną i szkodliwą (s. 272). Zresztą ta część rozprawy nasycona jest szeregiem ważnych wniosków wskazujących m.in. na kontrolę społeczną nad jakością pracy kobiet w gospodarstwie, nieufność do nowych rozwiązań i ulepszeń wychodzących poza tradycyjny kanon, co wpływało na trudności z upowszechnianiem się nowinek propagowanych na wsiach przez instruktorki. Autorka zauważa jednak, że kobiety mieszkające bliżej dawnych ziem zaboru pruskiego były bardziej skłonne do przyjmowania nowości, niż te z pozostałych części powiatu. Podkreśla także, iż zmiany prawne dotyczące pozycji kobiet nie miały większego znaczenia dla wiejskich

kobiet. Widoczna była trwałość ich społecznych ról uwarunkowana ekonomicznie i kulturowo. Pewne zmiany w tym zakresie przyniósł kryzys lat 30. XX wieku oraz kolejne pokolenie, które w tym czasie wkraczało w dorosłość. Rozdział zamyka omówienie życia codziennego w rodzinie i w gospodarstwie domowym kobiet w kontekście przemian zachodzących na obszarach wiejskich. Znajdziemy tu szereg interesujących wniosków, ale też i powtórzeń treści z poprzednich rozdziałów dysertacji, jak i informacji, które wymagały pewnej kontekstualizacji. Przykładem tej ostatniej sytuacji niech będzie stwierdzenie Autorki, w którym konstatuje, że nie doszukała się wzmianek źródłowych na temat zastosowania nowoczesnego sprzętu gospodarstwa domowego (s. 314). Komentując ten fakt nie odniosła się jednak do kluczowego w tym przypadku procesu elektryfikacji wsi, która przecież była jednym z warunków modernizacji także produkcji rolnej.

Swoje dość obszerne rozważania Autorka podsumowała w Zakończeniu. Zbierając najważniejsze wnioski stwierdziła, że zmiany prawne dotyczące pozycji kobiet w odrodzonej Polsce i aktywność różnych środowisk na rzecz poprawy sytuacji na wsi zasadniczo nie wpłynęły na role społeczne chłopek. Jedynie pewne symptomy zmian uwidoczniły się pod koniec badanego okresu, kiedy to do głosu zaczęło dochodzić nowe pokolenie kobiet bardziej zainteresowane edukacją i skore do przełamywania barier wynikających z tradycji, mentalności, czy wiejskich rytuałów. Autorka podkreśliła utrzymującą się od czasów zaborów skłonność młodych kobiet do migracji zarobkowej oraz różnice mentalne między chłopkami z zachodniej i północnej części powiatu, które miały być pozostałością po czasach zaborów (promodernizacyjny wpływ zaboru pruskiego). Z przeprowadzonych badań wynika, że kobiety wiejskie nie angażowały się w życie publiczne poza pojedynczymi wyjątkami. Według Autorki wybuch wojny przerwał proces powolnych zmian zachodzących w tej sferze. Pewna ewolucja postaw kobiet wiejskich widoczna była natomiast w stosunku do macierzyństwa, co skutkowało m.in. obniżeniem współczynnika dzietności, czy też w stosunku do nowinek mających poprawić funkcjonowanie gospodarstwa, co z kolei można wiązać z rosnącym z czasem zainteresowaniem kursami instruktorek wiejskich i dedykowaną mieszkankom wsi prasą. Doktorantka podkreśla także zauważalne w badanym okresie powolne odchodzenie od tradycyjnego stroju kobiet na wsi i przejmowanie elementów ubioru miejskiego. Nie zmienia to jednak głównej konkluzji pracy. Z przeprowadzonych badań wynika bowiem, że kobiety żyjące na wsi kaliskiej nie były zainteresowane przemodelowaniem swoich dotychczasowych ról społecznych.

Podsumowując tok wykładu należy uznać za właściwy dla przyjętej koncepcji pracy. Zaburzają go jednak powtórzenia treści (np. dotyczących zadań kobiet w gospodarstwie

domowym, małżeństwa, wiejskiej obyczajowości), niekiedy brak precyzji (np. przy przyporządkowywaniu poszczególnych form aktywności kobiet do działalności politycznej lub społecznej) oraz miejscami nadmierna kontekstualizacja, która zamiast wyjaśniać sprowadza narracje na wątki poboczne zaciemniające recepcję (np. omówienie kaliskiego szkolnictwa przy konkluzji wskazującej, że chłopki raczej z niego nie korzystały). Także wyodrębnienie w rozdziale V zagadnienia „sytuacja kobiet wiejskich w prasie lokalnej” można uznać za niepotrzebne i generujące powtórzenia. Informacje wydobywane z prasy należało wykorzystać jako kolejne argumenty budujące narrację w ramach omawianych problemów. Uwagi te wskazują, że Doktorantka miała trudności z selekcją zgromadzonego materiału i jego uporządkowaniem, co jednak nie podważa zaprezentowanej w rozprawie umiejętności formułowania własnych sądów oraz budowania linii argumentacyjnych uzasadniających i wyjaśniających badane procesy.

Konkluzja

Powyższe uwagi nie kwestionują jednak przyjętych przez Autorkę rozwiązań konstrukcyjnych czy metodologicznych i nie podważają również ogólnie pozytywnej oceny dysertacji.

Konkludując, recenzowana rozprawa stanowi rozwiązanie oryginalnego, autorskiego problemu badawczego. Doktorantka wykazała się umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej zgodnie z regułami właściwymi dla dyscypliny historia. Spełnione zostały więc ustawowe wymogi formalne stawiane pracom przygotowywanym na stopień doktora określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1789 z późn. zm.), w związku tym wnoszę o dopuszczenie mgr Żanety Marszałek-Trzebińskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.